

luxe of het gevaar van burgeroorlog had de volle intentie van de schrijver maar kon slechts op een verplicht repertoire met betrekking tot het onderwerp duiden. Dat was ook bij Lipsius het geval. Dit gezegd zijnde, moet iedereen met belangstelling voor het politieke denken in de vroegmoderne tijd buitengewoon blij zijn met deze prachtige heruitgave van dit klassieke boek.

E. O. G. Haitsma Mulier

M. P. A. de Baar, *'Ik moet spreken.'* *Het spiritueel leiderschap van Antoinette Bourignon (1616-1680)* (Dissertatie Groningen 2004; Zutphen: Walburg pers, 2004, 832 blz. + cd, €49,95, ISBN 90 5730 274 8).

Het is opvallend hoeveel aandacht personen die zich binnen een religieuze *counter culture* de leidersrol hebben aangemeten, telkens weer wisten te genereren. En dat terwijl de boodschap die zij over de jaren heen verkondigden doorgaans minder mensen aantrok dan de gemiddelde preek van een gemiddelde stadspredikant op een gemiddelde zondag. De zeventiende-eeuwse schrijfster Antoinette Bourignon is zo'n leidersfiguur geweest. In minstens drie opzichten wijkt zij van de gemiddelde geestelijke af: zij leidde een 'sekte', zij schreef, en zij was een vrouw. Om die drie redenen heeft zij de bewondering maar vooral de irritatie van concurrerende religieuze leiders opgewekt. In de geschiedwetenschap is het oordeel over haar evenmin erg positief geweest. Op zijn minst is het beeld dat historici en theologen van haar gepresenteerd hebben onvolledig. Dit ongunstige, onvolledige beeld van Bourignon heeft Mirjam de Baar in een indrukwekkende studie nu grondig aangepast.

De Baar streeft haar doel op tweeledige wijze na. Zij hanteert een methode die de subjectieve waarderings van vroegere historici zoveel mogelijk tracht uit te sluiten, en zij laat geen relevant bronnenmateriaal onbenut. Om met dat laatste te beginnen: een nauwkeuriger en grondiger onderzoek dan dit kan men zich nauwelijks voorstellen. De auteur heeft zich de moeite getroost om alle mogelijke wegen te bewandelen op zoek naar relevante informatie over de activiteiten, geschriften of verblijfplaatsen van Bourignon. Alleen al om die reden is dit boek geslaagd. Dat een dergelijke studie nooit binnen de standaardtermijn van een in academische kring uitgevoerd promotieonderzoek kan worden geschreven, zal duidelijk zijn. De auteur heeft blijkens het voorwoord ook meer dan vijftien jaar aan dit onderzoek kunnen besteden. Dat is niet voor iedereen weggelegd, maar het resultaat is er wel naar.

De uitputtende bronnenstudie is deels een gevolg van de gekozen methode. De Baar wil, behalve een 'doordachte analyse' van het leven en werk van Bourignon, een 'contextuele' biografie bieden die het 'handelingskader' beschrijft waarin een in theologisch opzicht ongeschoolde vrouw tot geestelijk leidster kon uitgroeien. Daartoe maakt zij gebruik van diverse 'concepten' of 'instrumenten'. Het concept gender stelt de auteur in staat vrouwelijkheid en mannelijkheid op te vatten als 'culturele constructies', waarmee de relatie tussen sekse en spiritueel leiderschap in het leven van Bourignon gepeild kan worden. Uitgaande van een definitie van het boek als 'communicatiemedium', legt de auteur zich toe op een reconstructie van het productieproces van Bourignons geschriften. Verder geven begrippen als 'toe-eigening' en 'betekenisgeving' er aanleiding toe, de formulering, 'decodering' en aanvaarding ('herkenning') van Bourignons boodschap binnen een 'cognitief transformatieproces' te traceren. Tenslotte biedt de notie 'identiteitsbesef' de mogelijkheid om het belang van 'identiteit' en

‘autoriteit’ bij Bourignon na te gaan. Kort gezegd: De Baar streeft ernaar, het leven en werk van Bourignon op dynamische, contextuele wijze te verstaan.

Lezers met een zwakke maag voor sociaal- en cultuurhistorisch jargon moeten zich door de voorgaande alinea vooral niet laten ontmoedigen. De auteur is zuinig met technische terminologie, en niet alle ‘concepten’ en ‘instrumenten’ die zij gebruikt zijn even diepzinnig. Maar de stijl van de auteur is bijzonder helder en zij gaat zeer methodisch te werk. Zij heeft in haar boek gekozen voor een thematische en tegelijk chronologische verdeling van de stof, en wel in vier delen. In het eerste, meest biografische deel wordt de ontwikkeling van Bourignons ‘profetisch zelfbesef’ beschreven. Het tweede deel (‘Verkondiging’) gaat in op de wijze waarop Bourignon haar boodschap uitdroeg. In ‘Erkenning’ komt de aantrekkingskracht die zij op haar volgelingen uitoefende aan bod. In het vierde en laatste deel (‘Gemeenschap’) worden de groepsvorming en gemeenschapsidealen besproken waaraan Bourignon gestalte probeerde te geven. Het resultaat, na 832 dichtbedrukte bladzijden, 3.381 eindnoten, een reeks illustraties, vier uitvoerige bijlagen en een welgevulde cd-rom, is een degelijke, contextuele interpretatie van de ‘geestelijke moeder’ Antoinette Bourignon.

Het Bourignonbeeld van De Baar is wat afstandelijk, maar dat is vermoedelijk met opzet zo. Met de waardeoordelen van de grotendeels mannelijke historici die in het verleden hun licht op het fenomeen Bourignon hebben laten schijnen, maakt zij korte metten. In dit opzicht is haar methodische exercitie belangrijk en leerzaam. Wat de lezer wellicht mist, zijn juist de psychologiserende interpretaties van het type dat in het verleden het beeld heeft opgeroepen van de ‘geestdrijvende’, tirannieke, van realiteitszin gespeende fanatica. Nu moeten we zeker niet terug willen naar die oude Bourignonbeelden van weleer, gesteld dat dat na lezing van dit boek nog mogelijk zou zijn. Maar toch. Ondanks de strenge vermaningen van De Baar vraagt de lezer zich voortdurend onwillekeurig af, of die geijkte negatieve mannelijke waardeoordelen wel helemaal op wetenschappelijke drijfgrond waren gebaseerd. Erg sympathiek lijkt Bourignon niet te zijn geweest, om het voorzichtig te formuleren. De Baar betrap haar met enige regelmaat op leugens. Bourignon lijkt niet gebukt te zijn gegaan onder het feit dat zij aan redelijk goede intermenselijke verhoudingen — vriendschappen, gezinsrelaties, huwelijken — tamelijk bruto een einde heeft gemaakt. Ze was opvallend kwistig met toverijbeschuldigingen. Concurrentie op de zielenmarkt kon zij moeilijk velen; men krijgt sterk de indruk dat zij liever naar oorden vertrok waar zij alleen over de geesten kon heersen.

Heiligde in het geval van Bourignon het doel niet verdacht vaak de middelen? Conform haar uitgangspunten onthoudt De Baar zich van enig oordeel. De afstandelijkheid van de auteur (en daarmee de vervreemding van de lezer) ten opzichte van haar onderzoeksobject wordt versterkt door de soms wat eenzijdige nadruk op gender-georiënteerde geschiedschrijving. Natuurlijk ligt die oriëntatie volstrekt voor de hand; gender is terecht een van de voornamelijk ingrediënten in dit boek. Toch lijkt de persoon van Bourignon soms achter de vrouw te verdwijnen. Ook in andere opzichten vraagt de lezer zich af, hoe sterk het genderaspect nu werkelijk meegewogen moet worden. Gaan veel momenten en facetten van het leven van deze spirituele leidster, zoals de tegenstand die zij opwekte vanwege haar behoefte publiekelijk over religie te spreken, ook niet gewoon voor andere (mannelijke) non-conformisten op? Onderscheidde Bourignon zich als religieus leidersfiguur niet veel meer door haar rijkdom dan door haar vrouwelijkheid? Enzovoorts.

Uiteindelijk komt de lezer meer over Bourignon als geobjectiveerd cultuurverschijnsel te weten dan als gepersonaliseerde, historische acteur. Dat maakt deze studie er niet minder belangrijk om. Een recensie van duizend woorden is eigenlijk te kort om er volledig recht aan

te doen. Maar je kunt als recensent ook simpelweg constateren: dit is een heel knap, heel rijk en heel leesbaar boek.

Joris van Eijnatten

W. Otterspeer, *Groepsportret met dame. De vesting van de macht. De Leidse universiteit 1673-1775* (Amsterdam: Bert Bakker, 2002, 456 blz., €27,50, ISBN 90 351 2399 9).

Het is niet eenvoudig om over de geschiedenis van de Leidse universiteit in de achttiende eeuw te schrijven en toch een positief verhaal te vertellen. De studentenaantallen liepen fors terug, de buitenlanders bleven weg en zowel het onderwijs als het onderzoek van menig hoogleraar leek weg te zinken in de gemoedelijkheid waarmee de achttiende eeuw nog altijd geassocieerd wordt. Willem Otterspeer wist dat het dus niet makkelijk zou zijn met het tweede deel van zijn geschiedenis van de Leidse universiteit het succes van het eerste deel over de zeventiende eeuw te evenaren. Gezien de stof die hij moest behandelen kon het bijna niet anders of het moest tegenvallen.

De structuur van het verhaal lag grotendeels vast. Net als het eerste deel kent ook dit deel na een algemene inleiding een ijzersterke afwisseling van chronologische en thematische hoofdstukken. Het beleid van curatoren, de verzamelingen en de laboratoria, de privileges, het studentenleven, de stand der professoren, de wetenschapsbeoefening en het onderwijs, geen aspect wordt overgeslagen. In deze hoofdstukken wordt belangrijk onderzoek gepresenteerd. Onze kennis van het professoraat, van de geschiedenis van het feitelijk onderwijs en van de sociale geschiedenis van het studentenleven is, zoals Otterspeer in het woord vooraf ook al claimt, werkelijk flink toegenomen. Ook voor het inzicht dat ons geboden wordt in de financiële positie van de Leidse universiteit mogen we de auteur dankbaar zijn — het is een thema dat oudere geschiedschrijving over deze periode nogal eens verwaarloosde. Leiden heeft, zo blijkt, de hele achttiende eeuw door voortdurend op te grote voet geleefd en moest voortdurend bij de Staten om een extra, liefst permanente verhoging van het subsidie vragen. Elders zal dat wel niet anders zijn geweest.

Bij deze thematische hoofdstukken steken de chronologische hoofdstukjes wat bleekjes af — geen wonder, want na de laatste cartesiaanse oorlog rond 1675 is er in Leiden eigenlijk niets meer gebeurd. De belangrijkste gebeurtenis in de achttiende eeuw schijnt te zijn geweest de gewelddadige verkrachting van een Leidse juffer door vier studenten in 1726, waaraan de auteur maar liefst vier bladzijden wijdt, meer dan hij voor enige andere gebeurtenis over heeft. Hij heeft zelfs een uitvoerig uittreksel uit het nietsverhullende gerechtelijk rapport opgenomen, maar wie daarna meer over deze zaak wil weten en achterin noot 43 opzoekt, komt tot de ontdekking dat de auteur bij het maken van het notenapparaat plotseling wat preuts is geworden en noot 43 maar niet heeft opgenomen. Een ander nadeel van de afwisseling van chronologische en thematische hoofdstukken is dat er nogal wat overlapping tussen thematische en chronologische hoofdstukken voorkomt, maar het valt moeilijk voor te stellen hoe dat anders had gekund. Wel had de auteur er naar kunnen streven om hetzelfde verhaal niet twee keer in precies dezelfde woorden te beschrijven, want dat valt op een gegeven moment wel op. En tenslotte doet de vraag zich voor of in de chronologische hoofdstukken werkelijk iedere hoogleraarsbenoeming uit de doeken moet worden gedaan en of ook van iedere hoogleraar, hoe onbenullig ook, verteld moet worden wat hij doceerde, hoe hij dat deed en wat hij geschreven heeft. Niet alleen is dat soms wat saai, maar Otterspeer moet ook vaak afgaan op reisverslagen die meer beoogden